

ЛІНГВАЛЬНЕ ПОРТРЕТУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА БУЛАЄШТИ РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА: ФОНЕТИЧНІ ПАРАЛЕЛІ З ПОДІЛЬСЬКИМ ГОВОРом

Інна Гороф'янюк

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)

Анотація. Стаття присвячена виявленню типових рис подільського діалекту в говірці молдавських українців села Булаєшти Республіки Молдова. Об'єктом аналізу є фонетичний рівень мови: здійснено зіставний аналіз ознак подільського діалекту, виділених українськими діалектологами (Степаном Бевзенком, Федотом Жилком, Павлом Гриценком, Іваном Матвієм), та фонетичних особливостей говірки села Булаєшти, засвідчених у сучасному мовленні булаєштців. З метою доведення, що підґрунтям подільсько-булаєштських паралелей є не теперішні процеси міжмовної інтерференції, а історичні передумови, зокрема міграційні потоки з Поділля на Західну Україну, виявлено шість фонетичних рис подільського діалекту, відбитих у пам'ятках української мови XIV–XVII ст. і збережених у говірці с. Булаєшти.

Ключові слова: звук, фонетичні ознаки говору, фонетичний архаїзм, пам'ятка староукраїнської мови, подільський діалект, українсько-румунські контакти, подільсько-булаєштські мовні паралелі

Поблизу річки Дністер в Охрейському районі Республіки Молдова, у зоні так званих Орхейських Кодр, розташоване українське село Булаєшти. Реконструюючи ранню історію поселення, молдавські дослідники Олексій Романчук та Ірина Тащи констатують тісні зв'язки між регіоном Охрейських Кодр та Галицькою Руссю наприкінці XIV – початку XV ст. від Р.Х., при цьому дослідники значну увагу приділяють лінгвальним даним як цінному джерелу для історичних студій. Мовні факти доповнили дані етнографії, археології на користь висунутої гіпотези про заснування села Булаєшти орієнтовно в XV ст. русинами – вихідцями з Буковини [Романчук, Тащи 2010, с. 41–42]. На ґрунті аналізу фактів фонетики та лексики булаєштської говірки з'ясовано, що найближчою вона є до групи українських покутсько-буковинських говірок [Романчук, Тащи 2010, с. 41–42], окремо встановлені також паралелі з гуцульським, волинським та західнополіськими говірками [Романчук 2010, с. 138–147].

Не піддаючи сумніву запропоновані результати дослідження молдавських істориків, натомість не можемо погодитись із нівелюванням ознак подільського діалекту в булаештській говірці: «Територіально саме подільські говірки найближчі до Охрейського району Республіки Молдова. Проте, незважаючи на територіальну близькість, у фонетиці та лексиці подільські говірки сильно відрізняються від булаештського говору» [Романчук, Тащи 2010, с. 41–42]. Вважаємо за доцільне виявити типові риси подільського діалекту в говірці молдавських українців села Булаштити, об'єктом аналізу наразі є фонетичний рівень мови. Матеріалом для дослідження слугували аудіозаписи мовлення булаештців, люб'язно надані Олексієм Романчуком, який, окрім того, постійно консультував з приводу артикуляційних особливостей мовлення носіїв говірки. За надані матеріали та цінні зауваги щодо його інтерпретації висловлюю глибоку вдячність Олексієві Романчуку та його матері – Вірі Романчук (1942 р.н.) як основному інформаторові.

Для встановлення фонетичних ознак подільського діалекту в говірці молдавських українців ми зіставили мовні факти острівної української говірки з рисами подільського діалекту, виокремленими провідними українськими діалектологами.

За Степаном Бевзенком, подільський говір характеризується у фонетиці дев'ятьма рисами [Бевзенко 1980, с. 216]. Ми встановили наявність у булаештському говорі восьми ознак, а саме:

1) ненаголошене /o/ зближується з /y/, нерідко зовсім заступається /y/: жо^oлудики, су^b'і, муту^oзок, надву^r'і, фа^oсул'і, зву^oнила, гуду^oвали [пор.: АУМ III, к. 3];

2) наявне вставне /л/ після губних /б/, /н/, /в/ замість /j/: реп^l'ах, кроу^l'анка; і навпаки, збереження давнього /j/ після губних: к^rопійат, ^rобійат, го^tоуйат, примоу^j'яте^u;

3) уживання вставного /н/ після /м/ на місці давнього /j/: у^rремн'а, мⁿ'асо, с[']імн'а, в[']імн'а, памн'ак['];

4) звукосполуки /вн/, /бн/ нерідко переходять у /ми/: ^rімни^еї, др[']імни^еї, дам^{но};

5) у звукосполуках /с'в'/, /ц'в'/ звичайно відбувається повне ствердіння /в/: ц[']і^lвах;

6) дзвінкі приголосні в кінці слів звичайно зберігають свою дзвінкість: мо^rроз, г[']ід, лан^lцуг, хоча зафіксовані й форми з оглушенням – к[']ашке, м[']іх;

7) приголосний /т/ у формах 3-ої ос. дієслів тепер. часу звичайно твердий: ^hодит, ^rоби^ет, го^rи^ет, се^dи^ет, ^kажут, к[']і^uдають, цве^tтут, не ^zійдут, засе^hайут, пре^uве^lзут;

8) фонетично видозмінені форми числівників: и^lтири та похідні від нього.

Павло Гриценко в розвідці «Основні риси подільського говору» виділяє ще й такі ознаки діалекту на фонетичному рівні [Гриценко 1994, с. 74–81]:

1. Майже повне зникнення протиставлення за твердістю – м'якістю приголосних /p/ : /p'/, /u/ : /u'/. Порівняйте булаештське і подільське: кру'чок, бу'рак, бура'че"н'а, прамо. Водночас у булаештській говірці засвідчені випадки, коли /p/ зберігає давню м'якість у кінці слів (іменники на -ар та -ер): ц'ве"нтар', 'сахар', ко'зар', ч'ім'вер'.

Щодо ствердіння афrikати /u/, широко представленого в мовленні булаештських українців як в середині, так і в кінці слова, як-от: студе"нец, йа'йец, ко'н'ец, куз'нец, 'перец, 'перцу, косо'вица, лан'цуг, пше'ница, то його джерела і для булаештського, і для подільського, буковинського, гуцульського діалектів варто шукати саме у впливові румунської мови [докл. див.: Шевельов 2002, с. 788–792].

2. Виразною фонетичною рисою подільського говору є наявність протетичних приголосних /v/ та /z/. Прикметно, що в говорі булаештців спостережено лексико-фонетичні варіанти 'вораній 'ораний', 'вос'ін' 'осінь', 'воч'і 'очі', воск'а'ке" 'остюки'. Протетичний /z/ відомий в булаештському говорі лише в поодиноких словах: гер'жа, гер'жав'іти, гер'жати, 'гикаўка – закономірним є поява приставного /z/ перед новим голосним, що постав перед скупченням приголосних в ініціальній позиції. Як свідчать матеріали АУМ, словоформи з початковим /u/ та приставним /z/ досить поширені в центрально- та східноподільських говірках [АУМ II, к. 23].

3. У подільському говорі відома рефлексія давніх /e/ та /a/ після пом'якшених і шиплячих приголосних як /a/ [Гриценко 1994, с. 74–81], що натомість не властиве покутсько-буковинським говіркам. Випадки такої рефлексії широко представлені в булаештській говірці: 'бе"л'а 'стебла соняшнику', ло"ша, 'яагода, ўз'аў.

Федот Жилко з-поміж найголовніших рис подільського говору також називає збереження /a/ після пом'якшених приголосних і констатує лише окремі випадки переходу в ненаголошеному складі /a/ (з давнього e) в /i/: 'дев'ім', 'дес'ім', оди'нац'ім' [Жилко 1966, с. 124–125]. Порівняйте з булаештським: 'дев'ік', 'дес'ік', штер'нац'ік', ш'іш'нац'ік', 'дев'ім'нац'ік'.

Дослідник до ряду ознак подільського діалекту відносить також відсутність подовження приголосних після голосних перед давнім -ьje [Жилко 1966, с. 124–125], що й спостерігаємо регулярно в булаештській говірці, як-от: к'лоча, 'гуден'а, бобо'лен'а.

Іван Матвіяс доповнює корпус фонетичних особливостей подільського говору відсутністю переходу приголосних у шиплячі в дієслівних формах, як-от: 'ход'у, 'нос'у, 'воз'у [Матвіяс 1990, с. 70–73]. Аналогічне явище

фіксуємо і в булаєштському говорі: *за¹тес'увати*, *зах¹ват'увати*, *зак¹рук'увати*, *м'іс'у*.

До рис, що фіксуються різноманітними джерелами, зокрема АУМ, і які усвідомлюються носіями подільських говірок, належать також такі спільні з булаєштською говіркою мовні факти: рефлексія давнього /ѣ/ у словоформі *ц'улу¹вати*; перехід /xv/ → /ф/: *ф'іст*, *ф'іртка*, *фа¹лети^е*, *фате*; словоформа *за¹зул'а*.

Характерно, що в с. Булаєшти записано щедрівку «Чендрей вечір», відома також словоформа *чендру¹вати^е* «щедрувати» [Романчук, Тащи 2010, с. 77–78]. Природа вставного /н/ у зазначених словах наразі залишається не ясною, проте і не випадковою: у словнику с. Писарівки Кодимського району Одеської області (південноподільський ареал) Олександра Мельничука зустрічаємо словоформи *ичендрій* (вечір), *ичиндрувати* [Мельн., с. 98], відоме дієслово *чандрувати* і в буковинських говірках [СБГ, с. 636].

У структурному відношенні подільський говір не становить монолітної єдності. Йому властива внутрішня диференціація: відносно чітко окреслюються західноподільська і східноподільська зони, багато рис розділяє ареал на південну і північну зони [Гриценко 1994, с. 74–81]. Така внутрішня диференціація склалася історично, переважно внаслідок впливів сусідніх говорів. Послугуючись матеріалами АУМ, монографічними дослідженнями Кароля Дейни, Григорія Шила, Іван Матвіяс виділяє ізоглоси, що окреслюють внутрішнє членування подільського говору, зокрема і на фонетичному рівні. Проаналізувавши фонетичні особливості західно- та східноподільських говірок на предмет спільності з говіркою булаєштських українців, ми прийшли до висновку, що з-поміж семи кореляційних фонетичних ознак дві спільні із західноподільським ареалом (наявність приставного, а саме /в/, перед голосним /о/) та п'ять ознак спільні з фонетикою східноподільських говірок (голосні звуки на місці давнього /е/ в іменнику *мед*; голосні звуки на місці давнього /е/ після м'яких приголосних – *уз'аў*; голосні звуки на місці давнього /е/ після приголосного /р/; голосні звуки на місці давнього /е/ після губних приголосних – *намн'ак*; звукова будова іменника *ложка*) [Матвіяс 1990, с. 70–73]. Щодо протиставлення південно- та північноподільських говірок, то Іван Матвіяс наводить десять диференційних фонетичних ознак, з-поміж яких 87,5 % виявилися спільними для південноподільських говірок та булаєштської говірки (твердість приголосного /ц/ у кінці слова; відсутність приставного /з/ перед голосним /о/; звукова будова іменників *лед*, *па¹ха*, *йачи¹м'ін*, *че¹не^еги*, *уге^ерок*) [Матвіяс 1990, с. 70–73]. Такі статистичні узагальнення сигналізують про близькість говірки булаєштських українців та південноподільських говірок.

Сьогодні дослідники одностайні в думці, що південноподільські говірки мають багато спільного з покутсько-буковинськими [Гриценко 1994, с. 74–81, Прилипко 2000, с. 460–461], а говорячи про подільсько-буковинську мовну межу, констатують, що риси подільського говору нерідко йдуть значно південніше р. Дністер, сягаючи течії р. Черемош і м. Чернівці [Гриценко 1994, с. 74–81]. Тому, стверджуючи, що «говори Буковини є найближчим родичем булаештського говору» [Романчук, Тащи 2010, с. 41–42], не можна виключати подільські елементи в мовному портреті українців с. Булаешт.

Крім того, на підтвердження нашої робочої гіпотези наведемо думку відомого російського етнографа початку ХХ ст. Петра Несторовського, засвідчену в його праці «Бессарабские русины: историко-этнографический очерк»: «Руснацька мова займає ніби середину між подільським говором українського піднаріччя, яке поширене в придністровських малоросів Подільської губернії, та подільським говором сусідніх з Росією австрійських провінцій Буковини та Галичини» [Несторовській 1905, с. 150–151]. Це цілком закономірно з огляду на той факт, що автохтонне населення українців Бессарабії – русини – нащадки тиверців і уличів, які мешкали і на території Поділля [Приходнюк 1975, с. 76–78]. Відома гіпотеза, що в Х–ХІІ ст. від Р. Х. ці східнослов'янські племена під натиском печенігів і половців посунулися на північ, де змішалися з сусідніми українськими племенами. У ХІІ–ХІІІ ст. від Р. Х. землі тиверців та уличів входили до складу Галицького князівства, частиною якого була і Буковина – ареал покутсько-буковинських говірок. Імігрувавши на Галицькі землі, тиверці та уличі, на думку Олексія Шахматова, змішалися з місцевим автохтонним населенням, сліди чого спостерігаються і донині в говорах Галичини [Шахматов 1899, с. 18–22].

На переконання багатьох діалектологів, зокрема і Катерини Кожухар – дослідниці українських говірок у Молдові, «потрапивши в іншомовне оточення і загубивши зв'язок з «великою землею», українська мова виявила неабияку стійкість її діалектних систем. Відбувся так званий процес «консервації» мови, тобто збереження її в первісному, майже не займаному вигляді» [Кожухар 2008, с. 92]. Говірка молдавських українців с. Булаешти зберігає низку реліктових форм, у тому числі й фонетичних архаїзмів, які давно втрачені літературною мовою і все рідше фіксуються в сучасному подільському говорі. Отож друга частина нашого дослідження присвячена виявленню фонетичних рис подільського говору, відбитих у пам'ятках української мови ХІV–ХVІІ ст. від Р. Х. і збережених у говірці с. Булаешти Республіки Молдова.

1. Відсутність зміни етимологічного /o/ в /a/ перед складом із наступним наголошеним /a/, напр.: ко¹лач', бо¹гач', бо¹гати^еї. Ця ознака широко відбита в пам'ятках староукраїнської мови, починаючи з ХV ст. від Р. Х.: богатыи, богачь [ССМ I, с. 103].

2. Наявність регресивної асиміляції за голосом: *n'it'pen'k'i*, *d'ruška*, *k'aiško*. Староукраїнські писемні пам'ятки відображають наслідки оглушення приголосних від XIV ст. від Р. Х., зокрема засвідчена і форма *t@шко* у Грамоті XV ст. від Р. Х. [ССМ II, с. 455].

3. Відсутність подовження приголосних після голосних перед давнім -*ьје* в іменниках сер. роду II відміни: *v'is'il'a*, *'kolos'a*, *k'lочa*. Такі форми фіксують уже пам'ятки української мови XIV–XV ст. від Р. Х., напр., *богомале* [ССМ I, с. 104], слововформи *вєсьля*, *веселе* засвідчені у пам'ятці 1489 р. «Четья» та рукописах XVI ст. [СУМ 3, с. 243].

4. Збереження твердого приголосного /с/ в іменниковому суфіксі -*иск(о)*, напр.: *n're"звиско*, *'бабе"ско*, *'воїско*. Слова з твердим свистячим часто фіксують пам'ятки української мови XVI–XVII ст. від Р. Х., зокрема *прозвиско* вперше засвідчено в Правовій грамоті 1421 року [ССМ II, с. 258]. Порівняйте центральноподільське *тиє'ничниско*, *про'с'аниско*, *в'іу'с'аниско*, *бара'болиско* тощо.

5. Наявність протетичного /в/ перед /о/: *'вораній* 'ораний', *'вос'ін* 'осінь', *'воч'і* 'очі', *воск'а'ки* 'остюки', *во'жини* 'ожина'. У пам'ятках *в* перед *о* можна побачити починаючи з 1283 р.: *вовца*, *вострѣ*, *вокно* [Шевельов 2002, с. 408].

6. Збереження прямого континуанта праслов'янського **ьльъ* – *лен* [ЕСУМ III, с. 346], зафіксованого також у «Словнику подільських говірок» Дмитра Брилінського [Брил., с. 56].

Таким чином, аналіз мовлення українців молдавського села Булаешти, наразі лише його фонетичних особливостей, переконує нас в існуванні надійних лінгвальних паралелей з подільським говором. Виявлення шести фонетичних рис подільського діалекту, відбитих у пам'ятках української мови XIV–XVII ст. від Р. Х. і збережених у говірці с. Булаешти Республіки Молдова, доводить, що підгрунтя подільсько-булаештських паралелей є не сучасні процеси міжмовної інтерференції, а історичні передумови, зокрема міграційні потоки з Поділля на Західну Україну.

Маємо надію, що граматичні та лексичні особливості говірки с. Булаешти, дослідження яких у перспективі, будуть релевантними для підтвердження подільсько-булаештських мовних паралелей.

ЛІТЕРАТУРА

- Бевзенко С., 1980. *Українська діалектологія*, Київ, с. 216.
 Гриценко П., 1994. *Основні риси подільського говору*, в: *Поділля: історико-етнографічне дослідження*, Київ, с. 74–81.
 Жилко Ф., 1966. *Нариси з діалектології української мови*, Київ, с. 124–125.

- Кожухар К., 2008. *Українські говірки в Республіці Молдова (загальна характеристика фонетичної системи)*, в: *Українці Молдови. Історія і сучасність*, Elan-Poligraf (Chişinău), с. 92.
- Матвіяс І., 1990. *Українська мова і її говори*, Київ, с. 70–73.
- Несторовський П., 1905. *Бессарабські русини: историко-этнографическій очеркъ*, Варшава, с. 150–151.
- Прилипка Н., 2000. *Подільський говір*, в: *Українська мова: Енциклопедія*, «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, Київ, с. 460–461.
- Приходнюк О., 1975. *Слов'яни на Поділлі (VI–VII ст. н. е.)*, Київ, с. 76–78.
- Романчук А., Тащи І., 2010. *Ранняя история украинского села Булаешты в контексте истории Молдовы (XIV- начало XVII вв. от Р. Х.)*, Кишинев, с. 41–42, 77–78.
- Романчук А., 2010. *Булаештский говор и его вольнские и западнopoлесские параллели: предварительные замечания*, [w:] «Волинь філологічна: текст і контекст», Волинський національний університет, Луцьк, вип. 9, с. 138–147.
- Шахматов А., 1899. *К вопросу об образовании русских наречий*, в: *Журнал Министерства Народного Просвещения*, № 4, с. 18–22.
- Шевельов Ю., *Історична фонологія української мови*, Харків 2002, с. 408, 788–792.

ДЖЕРЕЛА

- АУМ – *Атлас української мови* : у 3 т., Київ 1984–2001.
- Брил. – Дмитро Брилінський, *Словник подільських говірок*, Хмельницький 1991.
- ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови*: в 7 т., Київ 1982–2006.
- Мельн. – Олександр Мельничук, *Словник специфічної лексики говірки с. Писарівки (Кодимського р-ну Одеської обл.)*, в: *Лексикографічний бюлетень*, вип. II, Київ 1952, с. 67–98.
- СБГ – *Словник буковинських говірок*, Чернівці 2005.
- СУМ – *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*: вип. 1–13, Львів 1994–2006.
- ССМ – *Словник староукраїнської мови XV – XIV ст.*: т. I–II, Київ 1977–1978.

LINGUAL PORTRAITING OF THE UKRAINIAN POPULATION
OF BULAESHTY VILLAGE (REPUBLIC OF MOLDOVA): PHONETIC PARALLELS
WITH THE PODILLIA DIALECTS

Summary. In the article, the question of the typical features of the Podillia dialects in speech of the Ukrainian people from Bulaeshty village (Republic of Moldova) is considered. The object of analysis is phonetic level of a language. Comparative analysis of the Podillia dialects' features, singled out by the Ukrainian dialectologists (Stepan Bevzenko, Phedot Zhylyko, Pavlo Hrytsenko, Ivan Matviyas) and phonetic features of the Bulaeshty dialect have been carried out. The author confirms that the basis of the Podillia – Bulaeshty language parallels is not present-day interlingua interference, they are caused by historical prerequisites, specifically by migratory movements from Podillia to the Western Ukraine. With the purpose of conformation it, six phonetic features of the Podillia dialects, fixed in old-Ukrainian language monuments of the XIV–XVII centuries A.D. and saved up in the Bulaeshty dialect, have been singled out.

Key words: phonetic feature of dialect, phonetic archaism, old-Ukrainian language monument, Podillia dialects, Ukrainian – Romanian contacts, Podillia – Bulaeshty language parallel